

12. Литовська Метрика. – Кн. 561. Ревізії українських замків 1545 року / підгот. В. М. Кравченко. – К. : [б. в.], 2005. – 598 с.

*Гончаренко Інна Володимирівна, кандидат історичних наук, доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури*
**РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В СФЕРІ ОСВІТИ НІМЕЦЬКОЇ
ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ПЕРІОД
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Регіональна політика в різні історичні періоди проводилась під впливом низки чинників. Не виключенням стала політика в сфері освіти німецької та румунської окупаційної влади в Другій Світовій війні на українських землях. У численних публікаціях висвітлюють різні аспекти цієї проблеми на регіональному рівні, однак цілісна картина освітньої політики в усіх адміністративно-територіальних одиницях залишається недостатньо вивченою.

Освітня політика німецьких загарбників у окупованих східних областях не мала чіткої визначеності. Це підтверджується існуванням серед нацистської верхівки радикальних та «ліберальних» поглядів на освіту підкорених народів. Радикальний напрям підтримували А. Гітлер, Г. Гімлер, М. Борман, Е. Кох, які дотримувалися поглядів щодо надання місцевому населенню елементарних знань через найнижчі навчальні заклади для використання їх у майбутньому виключно у ролі робочої сили [1, с. 62]. Поміркованих поглядів дотримувався А. Розенберг, урядовці «Східного Міністерства» та частина вищого командування вермахту на окупованій радянській території. Вони виступали за надання місцевому населенню обмеженої системи національної освіти, яка б дозволяла певний культурний розвиток та водночас перешкоджала утворенню інтелігенції у суспільстві як носія «небажаних прагнень» [2, с. 63]. Балансуючи між радикальним та «ліберальним» поглядами нацистської верхівки, формувалась система освіти Райхскомісаріату «Україна» [3, с. 55].

Перші розпорядження освітньої політики в РКУ були сформовані А. Розенбергом у «Директивах про створення системи шкільної освіти в Україні» та «Розпорядженні про обов'язкове навчання української молоді», виданих на початку 1942 року. Відповідно до них система освіти мала такий вигляд: нижча освіта – обов'язкова семирічна школа, де у перших чотирьох класах повинна була здобуватися початкова освіта, а в наступних трьох початки з професійної освіти; середня освіта – трирічний технікум, де мали навчати основам сільського та лісового господарства, техніки, ремесел та промисловості, торгівлі та управління; вища освіта – існуючі наукові інститути [4, с. 225].

Однак райхскомісар України Е. Кох, дотримуючись радикальних поглядів на освіту місцевого населення, проводив власну політику, що суперечила цим настановам. Офіційно навчання в школах РКУ розпочалось 1 лютого 1942 р. 15 серпня райхскомісар видає наказ, за яким загальна освіта має здійснюватись

у чотирирічних школах. Наступним наказом від 13 серпня 1942 р. навчання місцевого населення дозволялося тільки у народній школі з 4 класами і технікумі. Середня освіта РКУ була представлена відновленими середніми школами, неповними середніми школами, професійними училищами і технікумами [8, с. 35]. Незважаючи на те, що свою роботу ці заклади освіти почали з перших днів окупації, однак Кох тільки 15 серпня 1942 р. видав наказ про відновлення загальноосвітнього шкільництва та ремісничих і фахових шкіл [7, с. 333]. Після залагодження конфлікту «Кох – Розенберг», що виник з приводу освітньої політики, у РКУ був прийнятий компроміс про відновлення професійних шкіл, училищ і технікумів, який підтверджувався директивою Розенберга від 23 лютого 1943 р. [11, с. 18]. Таким чином, середня освіта, обмежена професійнимикладами, продовжувала функціонувати.

Вища освіта РКУ виникла завдяки дефіциту спеціалістів вищої кваліфікації у сільському господарстві, промисловості та медицині, який не міг задовольнятися німецькими фахівцями, які прибували на схід. 21 січня 1942 р. А. Розенберг видав «Розпорядження про політику вищої школи в Райхскомісаріаті «Україна». Згідно з ним закривалися всі вузи. Виняток становили ті факультети, які проводили підготовку спеціалістів з медицини, ветеринарії, сільського господарства та природознавства. У розпорядженні зазначалось, що окремі факультети перетворюються на інститути.

Професійна освіта РКУ поділялась на два рівні. Перший об'єднував заклади початкової професійної підготовки, такі як ремісничі та професійні курси, фахові дворічні підготовчі школи, ремісничі училища і навчальні майстерні. Другий – середні професійні школи, училища і технікуми, які мали вузько кваліфікований характер професійної підготовки спеціалісті.

Освітня політика військових у Зоні Військової Адміністрації була більш «ліберальною». Це пояснюється тим, що вищий командуючий склад вермахту поділяв помірковані погляди А. Розенберга щодо освіти та мав можливість діяти на власний розсуд на підпорядкованій ним території. Другим фактором стало те, що військова адміністрація мала на меті завдання контролю захоплених територій у ході воєнних дій, а не фактичне управління ними [12, с. 260]. На початку окупації військова адміністрація залишила без змін радянську систему освіти. Були відновлені мережі навчальних закладів [10, с. 102].

Однак, згідно з розпорядженням від 8 грудня 1941 р. сьомого відділу вермахту зони «Б» (Україна), чітко визначалися дозволені такі навчальні заклади: народні, сільськогосподарські та лісогосподарські школи, курси фахової підготовки з домашнього господарства, ручної праці, охорони здоров'я і гігієни для жінок. Усі інші типи освітніх закладів мали бути закриті. Дозволеними залишились чотирикласні народні школи, вони і становили основу системи освіти. Наступними ланками мали стати: народна школа (в містах), сільськогосподарська школа (в селах), середня школа, професійно-технічна школа, технікуми та інститути. Обмеження діяльності середніх освітніх закладів багато в чому залежало від позицій чиновників польових і

місцевих комендатур [11, с. 168]. Професійна освіта у ЗВА була трирівневою: ремісничі, середні фахові та вищі школи у напрямках ремісничо-промислового, сільськогосподарського і мистецького спрямування. Метою професійної освіти була підготовка фахівців для потреб господарства. Ремісничі школи виявились найпоширенішим типом закладу. Саме вони навчали робітників різних професій та напрямів.

Складним був стан вищої освіти. Відновлені на початку окупації політехнічний, комерційний, педагогічний, інженерно-економічний інститути у м. Харкові діяли тимчасово і були закриті на підставі згаданого вище розпорядження від 8 грудня 1941 р. Однак у середині 1942 р. у Харкові було відкрито Національний художній інститут, Харківську національну консерваторію та Сільськогосподарський інститут Лівобережної України, у Чернігові діяв учительський інститут.

Окупаційний режим у дистрикті «Галичина» був м'якшим порівняно з РКУ та ЗВА, відповідним було й ставлення до освіти. Однак вона перебувала під жорстким контролем цивільної адміністрації та функціонувала в інтересах нацистської Німеччини. Освітня політика в Галичині здійснювалась за доктриною «освіченого колоніалізму», згідно з якою рівень освіти українців не мав наближатися до рівня освіти у Третьюму Рейху і, одночасно, не знижуватись до такого рівня, що міг би паралізувати господарське життя в краї [9, с. 11]. Було дозволено функціонування початкових, середніх і вищих освітніх установ, однак останні два типи закладів обмежувалися окупаційною владою. В освітній політиці німецька цивільна адміністрація не перешкоджала відкриттю народних шкіл, що являли собою початкову ланку системи освіти у дистрикті «Галичина». Як виняток, українському населенню завдяки клопотанням Українського Центрального Комітету цивільна адміністрація в обмеженому вигляді дозволила відкривати освітні заклади середнього рівня – гімназії та семінарії, їх налічувалось десять.

Вища освіта краю була представлена відкритими у квітні 1942 р. інститутами: медичним, ветеринарним, фармацевтичним, сільськогосподарським та політехнічним (факультети: архітектурний, будівельний, електрохімічний, машинобудівний та хімічний). Восени 1942 р. німецька окупаційна влада назву «інститут» замінила на «фахові курси» або «студії». Вищими освітніми закладами були й Державна музична та Державна вища торговельна школи. З метою ліквідації браку кваліфікованих робітників на території Німеччини та необхідністю вирішення господарських потреб у Галичині окупаційна влада створила мережу безкоштовних професійних шкіл та державних курсів, які готували вузькофахових спеціалістів. 8 вересня 1941 р. за розпорядженням Головного відділу науки і освіти ГГ у справі фахового шкільництва молодь віком 14–16 років зобов'язувалась відвідувати фахові школи. Професійне навчання поділялось на промислове, торговельне та сільськогосподарське.

В іншому напрямі розвивалась освітня політика у румунській зоні окупації України, у губернаторствах: «Бессарабія», «Буковина» і

«Трансністрія». Румуни для своєї влади у цих губернаторствах найбільшу загрозу вбачали у розгортанні українського національного руху, який виник після захоплення румунськими і німецькими військами південно-західних теренів України. Відповідно освітня політика румунів базувалася на румунізації системи освіти та характеризувалась антиукраїнською спрямованістю. Підтвердженням цьому є розгортання мережі румунських закладів освіти, заборона діяльності українських шкіл і вивчення української мови. Російськомовні школи, які існували в губернаторстві «Трансністрія», поряд з румунськими та німецькими, сприймалися його цивільною адміністрацією більш поблажливо, ніж українські [13, с. 72]. На території губернаторств «Бессарабія» та «Буковина» було запроваджено румунську систему освіти: нижча – школа примар (початкова школа), середня – ліцеї чи гімназії, вища – університет. Українські школи, що існували в цих губернаторствах, закривалися на підставі браку учнів та відсутності викладачів. До відкритих румунами шкіл та ліцеїв приймали тих дітей, які мали «посвідку» про румунське етнічне походження або знали мову. Щодо вищих освітніх закладів, то будь-які дані про відкриття їх під час румунської окупації відсутні. У «Трансністрії» наказом губернатора № 94 від 14 жовтня 1942 р. була запроваджена румунська система навчання, згідно з якою вона поділялась на три ступені: нижча освіта – початкова школа, середня освіта – ліцей, вища освіта – університет. Освітній процес губернаторства мав задовольняти три складові: зменшення радянського впливу на місцеве населення; виховання у молоді цінностей християнської моралі; формування громадян, відданих Румунській державі. За розпорядженням губернатора № 6 від 7 вересня 1941 р. обов'язковою умовою для прийняття учнів до школи було надання свідоцтва про підтвердження румунської національності. Румуни залишили школи семирічними, однак після закінчення четвертого класу учні отримували право вступати до ліцею. Ті, хто не зумів вступити до нього, повертався до навчання у п'ятий клас семирічки, або йшов працювати.

Середня освіта, хоч і не була обов'язковою, все ж представлялась гімназіями та ліцеями, до яких вступали учні після завершення початкової школи, здавши відповідні іспити та сплативши за навчання. Вища освіта «Трансністрії» була представлена Одеським університетом, Аграрним інститутом, Академією мистецтв, Одеською консерваторією, Народним румунським університетом, Науковим інститутом Трансністрії, Антикомуністичним інститутом досліджень і пропаганди та іншими науковими закладами. Навчання відбувалося румунською і частково російською мовами.

В створених окупаційною владою адміністративно-територіальних одиницях виникла власна система освіти. В кожному окупаційному утворенні були особливості функціонування системи освіти. У Райхскомісаріаті «Україна» та «зоні військової адміністрації» вона характеризується штучним обмеженням доступу до освіти середнього та вищого рівнів. У дистрикті «Галичина» функціонували всі рівні навчальних закладів, однак діяльність інститутів суттєво обмежувалась окупаційною владою. Одночасно з цим у

німецькій зоні окупації надавалася перевага професійній освіті, особливо протягом 1942 рр. Це мало забезпечити фахову підготовку українського населення для роботи на теренах рейху.

Освітня політика в румунській зоні окупації передбачала румунізацію системи освіти: нижча – школа, середня – ліцей або гімназія, вища – університети. У губернаторствах «Бессарабія» та «Буковина» діяли лише нижчі та середні освітні заклади, так як університети тут були закриті. У «Трансністрії» без обмежень функціонували всі навчальні заклади всіх рівнів, а також окремі школи «національних меншин» [6, с. 75–82].

Список використаних джерел

1. Ахтамзян И. А. Генеральный план «Ост» / И. А. Ахтамзян // 65 лет Великой Победы : в 6 т. – М. : МГИМО-Университет, 2010. – Т. 2. Вставай, страна огромная. – С. 174–186.
2. Буковинці в трагічні роки Другої світової війни : статті, спогади та документи / Упоряд. П. П. Брицький. – Чернівці : Технодрук, 2013. – 208 с.
3. Гончаренко О. М. Нацистська окупаційна політика у сфері освіти на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) / О. М. Гончаренко, І. В. Гончаренко, М. П. Куницький. – К. : Вид. НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – 232 с.
4. Єржабкова Б. Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944) у світлі німецьких документів / Б. Єржабкова. – К. : Наукова думка, 2008. – 272 с.
5. Левченко Ю. І. Освітня політика і типи навчальних закладів під час окупації України 1941–1944 рр. / Ю. І. Левченко // Наукові записки : зб. праць вчених та аспірантів Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 2. – С. 75–82.
6. Куницький М. П. Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) : автореф. дис. ...д. іст. н. : спец. 07.00.01 / М. П. Куницький ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 43 с.
7. Кучер В. І. Україна 1941–1944 : трагедія народу за фасадом священної війни / В. І. Кучер, О. В. Потильчак. – Київ – Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук», 2011. – 368 с.
8. Нестеренко В. А. Професійна освіта у військовій зоні України у 1941–1943 рр. / В. А. Нестеренко // Сумська старовина. – 2002. – № 10. – С. 102–110.
11. Нестеренко В. А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941–1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти) : дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / В. А. Нестеренко. – К., 2005. – 307 с.
9. Стефанюк Г. В. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941–1944 рр.) : автореф. дис. ...канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / Г. В. Стефанюк ; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – 19 с.

10. Окупаційний режим на Дніпропетровщині в хронологічних довідниках місцевих органів влади : зб. док. / ред. Є. І. Бородин. – Дніпропетровськ : Греда, 2010. – 380 с.

11. Потильчак О. В. Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні в період німецько-фашистської окупації (1941–1944) : політика і практика агресора / О. В. Потильчак. – К. : ТОВ «Між. фін. аг.», 1998. – 36 с.

12. Титаренко Д. М. Культурні процеси в Україні у роки нацистської окупації (зона військової адміністрації) / Д. М. Титаренко. – Львів : Нац. акад. наук України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2014. – 442 с.

13. Шевченко Н. В. Діяльність національних культурно-освітніх закладів півдня України в період німецько-румунської окупації 1941–1944 рр. : дис. ...канд. іст. наук : 07.00.01 / Наталія Володимирівна Шевченко. – Миколаїв. 2010. – 242 с.

*Грицюта Оксана Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського» (Одеса)*

ІСТОРІЯ БУДИНКУ КИЇВСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО ТЕХНІЧНОГО ТОВАРИСТВА

Друга половина XIX ст. характеризувалась стрімким розвитком промисловості, енергетики, залізничного та інших видів транспорту. У цей період виникає ряд нових промислових районів, відбувається становлення нових галузей. Російські вчені та інженери зробили ряд важливих винаходів у природознавстві й техніці. У цей період склались сприятливі умови для створення наукових товариств, провідну роль серед яких відігравали Російське технічне товариство (далі – РТТ), а також його відділення, які стали своєрідними дослідницькими центрами, зробили значний внесок у розвиток вітчизняної науки і техніки наприкінці XIX – початку XX століття.

На території України одним із таких центрів стало Київське відділення Російського технічного товариства (далі – КВ РТТ), навколо якого почали гуртуватись спеціалісти з різних галузей промисловості, народного господарства і техніки. Як відомо, КВ РТТ створювалось з метою розвитку технологій виробництва цукру. Ініціатором його створення виступав впливовий виробник цукру М. І. Терещенко. Він запросив вчених до свого заводу у м. Городище, саме там на першому етапі і базувалось Товариство.

У 1873 р. Правління Київського відділення було переведено з м. Городище до Києва, і перший час засідання проводились у невеликому приміщенні по вул. Володимирській поблизу Київського театру опери та балету. Пізніше зібрання члени Відділення проводили в залах Міської Думи, Міської біржі, Організації штучних мінеральних вод, винаймали приватний будинок на Хрещатику. Із зростанням активності та особового складу Відділення та збільшенням кількості науково-технічних питань, що